

Na
ŠTA
mislimo
KADA
kažemo

**STRANA ULAGANJA
I KVALITET RADNIH
MESTA U REPUBLICI SRBIJI**

Novica Supić

Na šta mislimo kada kažemo...
**Strana ulaganja i kvalitet radnih mesta
u Republici Srbiji**

Beograd, 2023.

EDICIJA TRG

Urednici edicije:

Bojana Radovanović, Ivica Mladenović

Naslov:

Na šta mislimo kada kažemo...
Strana ulaganja i kvalitet radnih mesta u Republici Srbiji

Autor:

Novica Supić

Izdavač:

Institut za filozofiju i društvenu teoriju Univerzitet u Beogradu
Institut za demokratski angažman jugoistočne Evrope

Dizajn korica:

Nikola Stevanović

Prelom:

Sonja Nikolić, Tijana Baltić

Mesto i godina izdanja:

Beograd, 2023

ISBN:

ISBN 978-86-82324-39-3

Štampa:

Donat Graf, Beograd

Tiraž:

100 primeraka

INSTITUT
ZA FILOZOFIJU
I DRUŠTVENU
TEORIJU

FONDACIJA ZA
OTVORENO DRUŠTVO
SRBIJA

Ova publikacija je nastala u okviru projekta "Angažuj, inspiriši, osnaži: Rízom angažovane demokratije" koji realizuje Institut za filozofiju i društvenu teoriju Univerziteta u Beogradu u partnerstvu sa Institutom za demokratski angažman jugoistočne Evrope, uz podršku Fondacije za otvoreno društvo. Stavovi izrečeni u tekstu predstavljaju stavove autora

SADRŽAJ:

Polazna vizija	1
Aktuelnostanje.....	4
Predlozi za kreatore javnih politika.....	11
Bibliografija.....	14

Na šta mislimo kada kažemo...

Strana ulaganja i kvalitet radnih mesta u Republici Srbiji

Polazna vizija

Podaci o kretanju ključnih pokazatelja tržišta rada pokazuju značajan napredak u srpskoj ekonomiji tokom poslednje decenije. Stopa nezaposlenosti više je nego prepolovljena, stopa zaposlenosti je porasla gotovo za jednu polovinu, praćeno rastom nominalnih i realnih zarada uz održivi budžetski deficit i nivo javnog duga koji je u okvirima definisanim fiskalnim pravilima.¹ Otuda, ne

¹ Za detaljniji uvid u kretanje ključnih pokazatelja tržišta rada, nominalnih i realnih zarada pogledati bazu podataka Republičkog zavoda za statistiku za oblast Tržište rada: <https://www.stat.gov.rs/oblasti/trziste-rada/> Prema podacima Ministarstva finansija Republike Srbije, budžetski deficit u 2022. godini iznosio je 1,7 procenata Bruto domaćeg proizvoda (BDP) što je za više od dva puta manje od deficita iz 2012. godine. Novi set fiskalnih pravila usvojen krajem 2022. godine, predviđa gornju granicu javnog duga od 60% BDP-a, dok je javni dug u 2022. godini iznosio 55,6% BDP-a.

iznenađuje da su rezultati na tržištu rada jedno od područja koje se ističe kao primer uspešnih strukturnih reformi i ekonomske politike.

U objašnjenju mehanizma kako strukturne reforme i ekonomska politika doprinose boljem funkcionisanju tržišta rada centralno mesto imaju strane direktne investicije (SDI). Polazeći od iskustva drugih post-tranzicionih zemalja, pre svega novih zemalja članica Evropske unije iz Centralne i Istočne Evrope, naglašava se da je priliv stranog kapitala povezan sa otvaranjem novih radnih mesta, neposredno u stranim preduzećima i posredno kroz povećanje obima poslovanja u domaćim preduzećima povezanih sa stranim kapitalom u ulozi dobavljača i/ili kupaca, kao i unapređenjem znanja i veština domaćih radnika posredstvom transfera novih tehnologija. Takođe, strane kompanije povećavaju konkurentski pritisak na tržištu rada zbog čega su domaća preduzeća prinuđena da povećaju zaradu i poboljšaju uslove rada (videti više: Iwasaki, Tokunaga 2016).

Međutim, ono što se izostavlja jesu negativni aspekti visoke zavisnosti domaće ekonomije od stranih investicija koji se reflektuju na tržište rada. Pre svega povećanje broja radnih mesta ne znači istovremeno i bolja radna mesta. Visoka koncentracija stranih investicija u sektorima male dodatne vrednosti i niskih medijalnih zarada može da generiše problem prekarnog rada. Ukoliko se izuzmu sektori male dodatne vrednosti, strani kapital i dalje ima potencijal pogoršavanja distribucije dohotka na osnovu rasta nejednakosti u zaradama unutar stranih kompanija. Empirijski podaci i uporedna istraživanja u post-tranzicionim ekonomijama pokazuju da su razlike između dobro plaćenih i slabo plaćenih radnih mesta izraženije u stranim nego u domaćim preduzećima (Bogliaccini, Egan 2017). Ovome bi trebalo dodati da su strana preduzeća sklonija napuštanju zemlje prilikom pojave ekonomske

krize, što dovodi do gubitka radnih mesta i nestabilnosti na tržištu rada. Na kraju, SDI mogu da istisnu (engl. *crowding out*) domaća preduzeća sa tržišta i tako da dovedu do gubitka radnih mesta, što je posebno problematično ukoliko kasnije strana preduzeća odluče da napuste zemlju. Problem istiskivanja može imati i manje vidljivu formu izraženu kroz odustajanje od novih investicija domaćeg sektora zbog inostrane konkurencije (videti više: Jude 2019).

Otvaranje srpske ekonomije prema stranim investitorima dogodilo se s decenijom zakašnjenja u poređenju s drugim post-tranzicionim zemljama iz Centralne i Istočne Evrope. Neposredna posledica ovog zaostatka je lošiji kvalitet SDI, izraženo kroz veću koncentraciju stranog kapitala u sektorima sa manjom dodatnom vrednošću i nižim medijalnim zaradama - etapom kroz koju su prošle uspešne post-tranzicione zemlje. Strukturne reforme u novim zemljama članicama EU iz Centralne i Istočne Evrope tokom i posle procesa evropskih integracija pratile su pozitivne promene u strukturi SDI. Umesto radno intenzivnih sektora ekonomije sa relativno niskim medijalnim zaradama, kao što je prerađivačka industrija, počinju da dominiraju investicije u sektorima ekonomije intenzivne u znanju i inovacijama i visokim zaradama, poput finansijskih i usluga osiguranja i IT industrije, što je ujedno i trend u najbogatijim zapadnim zemljama (Szent-Iványi, 2016; Drahekoupil, Piasna, 2018). Kao rezultat opisane realokacije tokova stranog kapitala, poboljšanja na tržištu rada u uspešnim post-tranzicionim zemljama izraženija su u kvalitativnom, nego u kvantitativnom smislu.

U potrazi za odgovorom na pitanje šta možemo učiniti da tokovi stranog kapitala u Srbiji doprinesu kvalitativnim, ne samo kvantitativnim, poboljšanjima na tržištu rada, neophodan je širi pogled na ekonomske relacije u odnosu

na dominantnu ortodoksnu ekonomsku analizu i iz nje proisteklu neoliberalnu ekonomsku politiku. U ovom kontekstu, posebnu vrednost imaju manje zastupljena heterodokсна gledišta u ekonomiji, poput postkejnzijanizma, koja ukazuju na potrebu za dubljim sagledavanjem socioekonomskih posledica ulaska multinacionalnih kompanija u (post)tranzicione zemlje i zemlje u razvoju. Dodatno, naglašava se da razvojni efekti stranog kapitala u domaćoj ekonomiji primarno zavise od nacionalne kontrole nad tim procesom. Stoga se ističe da uloga vlade nije da dereguliše i liberalizuje ekonomiju, u skladu sa interesima stranog kapitala, već da izgradi adekvatan regulatorni okvir, podstiče institucionalne promene, unapredi znanja i usvoji pozitivne strategije za razvoj.

Aktuelno stanje

Analiza efekata SDI na tržište rada u Republici Srbiji upućuje na nedovoljnu usklađenost između javnog interesa, u smislu unapređenja kvaliteta radnih mesta, i interesa stranog kapitala. Neposredna manifestacija ove neusklađenosti je jaz između direktnih i indirektnih troškova strukturnih reformi i fiskalnih podsticaja namenjenih privlačenju stranih investicija s jedne strane, i kvaliteta radnih mesta u stranim preduzećima s druge strane.

Bitno obeležje strukturnih reformi koje se sprovode u Srbiji u poslednjih 20 godina je prilagođavanje institucionalnog okvira ekonomije potrebama i zahtevima stranih investitora. U dodatku konvencionalnih kanala uticaja, prepoznatljivim u drugim post-tranzicionim ekonomijama, u Srbiji je formirana radna grupa na najvišem nivou, kojom predsedava predsednik vlade Republike Srbije, čiji je zadatak sprovođenje predloga Saveta stranih

investitora za poboljšanje poslovnog okruženja u Republici Srbiji. Sigurno da koristi od implementacije preporuka stranih investitora nisu ograničene isključivo na strani kapital. Međutim, uvidom u sadržinu preporuka može se uočiti da je reč o brojnim i vrlo preciznim uputstvima šta je potrebno menjati u zakonodavnom i regulatornom okviru primarno radi privlačenja i održavanja stranih ulaganja.²

Uprkos potencijalnoj divergenciji javnog i interesa stranog kapitala na različitim područjima strukturnih reformi, stranom kapitalu je dodeljena vodeća uloga u oblikovanju institucionalnog okvira srpske ekonomije. To se može lako uočiti uvidom u ocene do sada sprovedenih reformi u „Belim knjigama“ Saveta stranih investitora, gde se navodi kontinuirani napredak Srbije u implementaciji preporuka stranih investitora na gotovo svim područjima, počevši od rešavanja infrastrukturnih problema, preko fleksibilizacije tržišta rada, do promena u obrazovom sistemu. Ukoliko razmatranje suzimo na radno pravnu regulativnu, dolazimo do javno objavljenog podatka da je počevši od 2014. godine do danas usvojeno preko 65% preporuka stranih investitora (Savet stranih investitora 2022).

Uporedo sa institucionalnim promenama u interesu stranog kapitala, primenjuje se politika izdašnog subvencionisanja stranih investitora. Slično kao u slučaju strukturnih reformi, na početku procesa tranzicije osnovana je posebna Agencija za strana ulaganja i

² Kao upečatljiv primer da preporuke stranih investitora ne moraju uvek da odražavaju javni interes, uključujući tu i interes domaćeg kapitala, možemo navesti preporuku iz oblasti radnopravnih propisa iz 2016. godine kojom se predlaže olakšavanje procedure upućivanja zaposlenih na privremeni rad u inostranstvo, uključujući i osobe mlađe od 18 godina. Videti: Savet stranin investitora (2022). Bela knjiga 2022 Predlozi za poboljšanje poslovnog okruženja u Srbiji <https://fic.org.rs/projects/white-book/white-book-publication/>

promociju izvoza (SIEPA), kasnije Razvojna agencija Srbije, čiji je primarni zadatak kanalisanje finansijske podrške stranim ulaganjima u Srbiji. Ne postoje javno dostupni podaci o ukupnom iznosu subvencija datim stranim investitorima preko SIEPA, odnosno Razvojne agencije Srbije³, ali procene ukazuju da su u pitanju znatna sredstva.

Prema podacima Ministarstva finansija, u periodu 2016 – 2020. godine, subvencije za investicije iznosile su u proseku 75 miliona evra godišnje, da bi taj iznos u 2022. godini bio gotovo dupliran, uz dodatno povećanje u 2023. godini na rekordnih 215 miliona evra (Ministarstvo finansija Republike Srbije 2023). Na taj način subvencije za investicije su postale oblast od prioritetne važnosti koje se po svojoj veličini nalaze jedino ispod subvencija za poljoprivredu i energetiku, a iznad svih ostalih aktivnosti koje subvencijama podržava vlada. Subvencije za investicije u normativnom smislu podjednako su dostupne domaćim i stranim investitorima. Međutim, u stvarnosti domaći investitori imaju nesrazmerno mali udeo u ukupnim subvencijama. Prema istraživanju Milorada Filipovića sa Ekonomskog fakulteta u Beogradu u period od 2006. godine do 2019. godine, preko 90% sredstava za ovu namenu odobreno je stranim investitorima (Žarković 2021).

Dokaz da strukturne reforme i politika subvencionisanja investicija favorizuje strane u odnosu na domaće investitore su javno dostupni podaci o kretanju domaćih i stranih investicija. Tako, Republika Srbija zaostaje sa prosekom zemalja u regionu kada je reč o

³ Prilikom sprovođenja ovog istraživanja, kontaktirana je Razvojna agencija Srbije sa molbom za pružanje uvida u statistiku odobrenih subvencija od strane Agencije preduzećima koja su u većinskom stranom vlasništvu. Kao odgovor je navedeno da se takvi podaci ne mogu direktno dobiti od Agencije, već se do njih može doći uvidom u pojedinačne ugovore dostupne u Ministarstvu privrede Republike Srbije.

učešću domaćih privatnih i javnih investicija u BDP-a, ali je istovremeno rangirana u samom vrhu kada je reč o stranih direktnim investicijama, posmatrano kroz učešće u BDP-a i po glavi stanovnika (Vienna Institute for International Economic Studies 2023) Relativno zaostajanje domaćih u odnosu na strane investicije moguće je objasniti povoljnijim uslovima za poslovanje stranih u odnosu na domaća preduzeća. Strane investicije često se tretiraju kao projekti od strateškog značaja za zemlju, zbog čega vlada primenjuje diskrecione mere kojima se favorizuje stranih kapital. Kao rezultat, strani investitori za razliku od većine domaćih investitora suočavaju se sa manjim transakcionim troškovima poslovanja. Tu pre svega mislimo na direktnu pomoću vlade u rešavanju infrastrukturnih problema, izbegavanje kompleksnih birokratskih procedura, manja je verovatnoća da će strana preduzeća biti suočena sa problemom korupcije ili nepoštovanja zakona. Drugo objašnjenje za stagnaciju domaćih u odnosu na strane investicije bilo bi da strane kompanije više istiskuju (engl. *crowding-out*) nego što se povezuju sa domaćim preduzećima (engl. *crowding-in*), što je malo verovatno uzimajući u obzir da je veliki broj stranih kompanija koje posluju u Srbiji izvozno orijentisan i da angažuju domaća preduzeća kao kooperante.

Prilikom odobravanja subvencija, ključni kriterijum, pored visine ulaganja i stepena razvijenosti jedinice lokalne samouprava, je broj novootvorenih radnih mesta, zbog čega ne iznenađuje visoko učešće stranih kompanija u zaposlenosti u Republici Srbiji. Prema podacima Republičkog zavoda za statistiku u 2021. godini, svaki četvrti radnik u Republici Srbiji zaposlen u poslovnom sektoru radio je u preduzeću u većinskom vlasništvu stranaca⁴. Ako iz analize izostavimo zaposlene u državnim preduzećima, dolazimo do podatka da je skoro svaki drugi radnik u Srbiji zaposlen u preduzeću u vlasništvu stranaca. Uporednim uvidom u pokazatelje uspešnosti poslovanja,

možemo primetiti da su strane kompanije u proseku uspešnije od domaćih kompanija: generišu veću bruto dodatnu vrednost, imaju veći poslovni dobitak, raspolazu sa većim neto obrtnim fondom i veći su izvoznici (Burzanović 2023). Međutim, veliki i rastući broj radnih mesta i dobri rezultati poslovanja u stranim kompanijama ne znače istovremeno i veće zarade za medijalne (tipične) radnike i bolje uslove rada.

Ukoliko kao kriterijum uzmemo troškove rada, posredstvom kojih je moguće aproksimirati ukupnu kompenzaciju zaposlenih, proizilazi da su radnici u stranim preduzećima bolje plaćeni nego radnici u domaćim preduzećima posmatrano po svim sektorima delatnosti u Srbiji. Takav podatak ne iznenađuje uzimajući u obzir konkurentne prednosti stranih u odnosu na domaća preduzeća, posebno kada je reč o tehnologiji proizvodnje, zbog čega strane kompanije zapošljavaju kvalifikovanije radnike i posledično isplaćuju veće zarade od proseka industrije u kojoj posluju. Pozitivni utisak o efektima stranih ulaganja na zarade u velikoj meri se relativizuje kada se analizira u kojim sektorima su strane kompanije najveći poslodavci. Prema podacima Republičkog zavoda za statistiku, više od polovine od ukupnog broja radnika u stranim preduzećima u 2021. godini bilo je zaposleno u sektoru prerađivačke industrije u kojoj su razlike u zaradama između stranih i domaćih preduzeća među najnižima od svih sektora gde je prisutan strani kapital.⁵ Ove bi trebalo dodati i činjenicu da u obračun ulaze i

⁴ Proračun je napravljen poređenjem broja lica koja su zaposlena u stranim kompanijama (330 519) u odnosu na ukupan broj lica koja su zaposlena u preduzećima u Republici Srbiji u 2021. godini (1 255 247). U pitanju je uža kategorija od registrovane zaposlenosti u koju spadaju sva lica koja se vode na evidenciji Centralnog registra obaveznog socijalnog osiguranja i Statističkog poslovnog registra. Ukupan broj takvih lica u Republici Srbiji u 2021. godini iznosio je 2 273 591.

troškovi rada koji se kompenzuju iz dobijenih subvencija, čime se dodatno iskrivljuje slika o zaradama u stranim preduzećima na teret stranog poslodavca.

Činjenica da su zarade u stranim preduzećima u proseku veće od zarada u domaćim preduzećima ne znači istovremeno da zapošljavanje u stranim kompanijama podjednako povećava blagostanja svim kategorijama radnika. Komparativna istraživanja na ovu temu u post-tranzicionim zemljama sugerišu da je jaz u zaradama između radnika na vodećim pozicijama i tipičnih radnika veći u stranim nego u domaćim preduzećima (Drahokoupil, Piasna 2018). Budući da ne postoji javno dostupna statistika o zaradama po zanimanjima posmatrano po sektorima delatnosti i oblicima svojine preduzeća, uopštena slika može se dobiti na osnovu poređenja prosečne i medijalne zarade u sektorima u kojima je najzastupljeniji strani kapital. Ako je prosečna zarada značajno veća od medijalne zarade, to ukazuje da su najviše zarade koncentrisane na mali broj radnika što doprinosi rastu dohodnih nejednakosti. Podaci Republičkog zavoda za statistiku iz 2018. godine (Smiljković et al. 2020), kada je poslednji put sprovedeno istraživanje o medijalnoj zaradi, pokazuju da je jaz između prosečne i medijalne zarade u prerađivačkoj industriji, i trgovini na veliko i malo i popravki motornih vozila, dva sektora u kojima je najveći broj zaposlenih u stranim kompanijama, iznad republičkog proseka. Takvi nalazi sugerišu da su koristi od priliva stranog kapitala

⁵ Manja razlika u zarada između stranih i domaćih preduzeća u poređenju sa sektorom prerađivačke industrije prisutna je samo u dva, a veća u 13 sektora delatnosti. Posmatrano u odnosu prosečnu razliku na nivou svih industrija, radnici koji rade u stranim kompanijama u prerađivačkoj industriji su bolje plaćeni od domaći radnika u prerađivačkoj industriji, ali je ta razlika dva putanja manja od prosečne razlike na relaciji strana - domaća preduzeća. Republički zavod za Statistiku (2022). Strane podružnice u Republici Srbiji u 2021. godini.

koncentrisane na manji broj radnika na vodećim pozicijama u stranim kompanijama.

Zaključak koji proizlazi na osnovu prikazanih podataka o vrsti i visini podsticaja za privlačenje stranog kapitala s jedne strane, i kvalitetu radnih mesta s druge strane, jeste da SDI ima širu ulogu u srpskoj ekonomiji od unapređenja tržišta rada. U makroekonomskom smislu, doprinos SDI srpskoj ekonomiji moguće je sagledati kroz četiri ključne relacije: rast zaposlenosti i lične potrošnje, rast fiskalnih prihoda i javne potrošnje, tehnološki transferi i diverzifikacija privredne strukture, devizni prilivi i stabilnost kursa nacionalne valute, koje pružaju odgovor na pitanje zašto SDI investicije imaju prioritet, iako izostaju očekivani efekti na tržištu rada.

Neposredni efekat priliva SDI je otvaranje novih radnih mesta, čime se generiše dodatna lična potrošnja kroz zapošljavanje dela radne snage koji je ranije bio nezaposlen. Istovremeno, novootvorena radna mesta u stranim kompanijama privlače radnike iz domaćih kompanija zbog boljih uslova rada, što takođe doprinosi rastu lične potrošnje. Osim rasta lične potrošnje, SDI doprinose povećanju fiskalnih prihoda kroz oporezivanje stranih kompanija i zarada i potrošnje zaposlenih u stranim kompanijama, što omogućuje veću javnu potrošnju i po toj osnovi porast blagostanja u nacionalnoj ekonomiji. Dolazak stranog kapitala povezan je i sa transferom novih tehnologija, znanja i veština u nacionalnu ekonomiju, što za rezultat ima tehnološko osavremenjavanje postojećih i nastanak novih industrija⁶. Konačno, ali ne manje bitno, SDI igraju vrlo bitnu ulogu u obezbeđivanju stabilnosti kursa dinara i održavanju, po tom osnovu, makroekonomske stabilnosti i životnog standarda. SDI zajedno sa doznakama iz inostranstva obezbeđuju devizni priliv ekvivalentan deficitu u razmeni sa inostranstvom što omogućuje

Narodnoj banci Srbiji intervencije na deviznom tržištu kako bi se kurs dinara zadržao u željenim granicama.

Predlozi za kreatore javnih politika

Ključni zaključak koji proizlazi iz analize efekata SDI na tržište rada u Republici Srbiji jeste da se strana ulaganja, iz perspektive kreatora javnih politika, posmatraju kao mehanizam od kojeg se očekuje rešavanje većeg broja makroekonomskih i strukturnih neravnoteža. Pritom se kvalitativna poboljšanja na tržištu rada tretiraju kao bitan, ali ne i odlučujući kriterijum u oblikovanju politike prema stranim investitorima.

Da bi se smanjio uočeni jaz između direktnih i indirektnih troškova strukturnih reformi i fiskalnih podsticaja namenjenih privlačenju stranih investicija s jedne, i kvaliteta radnih mesta u stranim kompanijama s druge strane, potrebne su promene na više područja. Prvo, kriterijumi za subvencionisanje stranih ulaganja trebalo bi da uključuju, osim visine investicija, broja novootvorenih radnih mesta i stepena razvijenosti lokalnih samouprava u kojima se vrše ulaganja, i kvalitativnu komponentu investicija. Pod kvalitetom investicija podrazumevamo ne samo industriju u koju se investira, već i pozitivan uticaj stranog kapitala na ostale sektore ekonomije, potencijal povezivanja sa domaćim preduzećima, zastupljenost radnih mesta intenzivnih u znanju i inovacijama, kao i radnih mesta za ranjive društvene grupe.

⁶ U pitanju su efekti SDI na privrednu strukturu uočljivi tokom poslednjih godina kada se beleže kvalitativna poboljšanja u tokovima stranog kapitala u Republici Srbiji. Videti više: Jovan Miljković, J. and Milošević, R. (2022). Priručnik za privlačenje i realizaciju investicija na lokalnom nivou. Treće izmenjeno i dopunjeno izdanje. Stalna konferencija gradova i opština – Savez gradova i opština Srbije, Beograd.

Drugo, neophodno je obezbediti u praktičnom, ne samo u normativnom smislu, izjednačavanje domaćih sa stranim investitorima prilikom konkurisanja za subvencije i naročito u realizaciji projekata. Preciznije, sva relevantna regulativa bi trebalo da se primenjuje jednako na domaće i strane investitore, bez predrasuda i preferencijalnog tretmana. Dodatni impuls domaćem sektoru ekonomije, koji je u lošijoj konkurentskoj poziciji u odnosu na sektor ekonomije u vlasništvu stranaca, može da pruži koncept javno-privatnog partnerstva između vlade i domaćih preduzeća.

Treće, prilikom odobravanja subvencija stranim investitorima neophodno je voditi računa o tome kako takve mere utiču na preusmeravanje radne snage između domaćeg i sektora ekonomije u vlasništvu stranaca. Budući da strana preduzeća obično raspolažu sa više resursa za privlačenje i obuku najtalentovanijih radnika, problematična je praksa da se subvencionišu radna mesta u stranim kompanijama za profile radnika koji nedostaju domaćem sektoru ekonomije, čime vlada na posredan način slabi konkurentsku poziciju domaćih preduzeća na tržištu rada. Moguće rešenje ovog problema predstavljale bi veće javne investicije u obrazovanje deficitarnih zanimanja i obuku radnika kako bi se osiguralo da domaće kompanije imaju bolji pristup kvalifikovanijoj radnoj snazi.

Četvrto, potrebno je obezbediti ravnopravnije učešće domaćih investitora i sindikata u oblikovanju institucionalnog okvira nacionalne ekonomije, nasuprot postojećoj dominaciji stranog kapitala. Domaći investitori i sindikati imaju znanja iz prve ruke o lokalnom poslovnom okruženju, uslovima na tržištu rada i društvenim odnosima. Njihova saznanja pružaju koristan uvid u praktične implikacije strukturnih reformi, osiguravajući da reforme budu zasnovane na realnim pretpostavkama i efikasne u ostvarivanju postavljenih ciljeva. Posebnu pažnju bi trebalo

posvetiti sindikatima koji igraju značajnu ulogu u socijalnom dijalogu i tako pomažu da predložene promene budu pravične i inkluzivne. Takođe, sindikati predstavljaju protivtežu interesima kapitala i kao takvi pomažu da se smanje potencijalne društvene tenzije uzrokovane reformama.

Na kraju, proces subvencionisanja investicija mora biti transparentniji, a podaci o podsticajima i rezultatima poslovanja stranih kompanija javno dostupni kako bi se obezbedila veća uključenost naučne i stručne javnosti u oblikovanje javnih politika na ovom području.

Bibliografija

Bogliaccini, Juan A., Patrick J. W. Egan (2017), „Foreign Direct Investment and Inequality in Developing Countries: Does Sector Matter?“, *Economics & Politics* 29 (3): 209–236.

Burzanović, Milan (2023), *Poslovanje preduzeća u Republici Srbiji, prema oblicima svojine, 2020–2021*, Republički zavod za statistiku, Beograd

Drahokoupil, Jan, Agnieszka Piasna (2018), „What Is behind Low Wages in Central and Eastern Europe?“, *Post-Communist Economies* 30 (4): 421–439.

Iwasaki, Ichiro, Masahiro Tokunaga (2016), „Technology Transfer and Spillovers from FDI in Transition Economies: A Meta-Analysis“, *Journal of Comparative Economics* 44 (4): 1086–1114.

Milošević, Radivoj, Jovan Miljković (2022), *Priručnik za privlačenje i realizaciju investicija na lokalnom nivou. Treće izmenjeno i dopunjeno izdanje*, Beograd: Stalna konferencija gradova i opština – Savez gradova i opština Srbije.

Jude, Cristina, Monica Ioana Pop Silaghi (2016), „Employment Effects of Foreign Direct Investment: New Evidence from Central and Eastern European Countries“, *International Economics* 145: 32–49.

Ministarstvo finansija Republike Srbije (2023), „Makroekonomski podaci“ <https://www.mfin.gov.rs/dokumenti2/makroekonomski-podaci> (pristupljeno 1. juna 2023).

Republički zavod za statistiku (2023), „Baza podataka“ <https://data.stat.gov.rs/?caller=SDDDB> (pristupljeno 1. juna 2023).

Savet stranin investitora (2022), *Bela knjiga 2022: Predlozi za poboljšanje poslovnog okruženja u Srbiji*, <https://fic.org.rs/projects/white-book/white-book-publication/> (pristupljeno 1. juna 2023).

Smiljković, Milijana, Svetozarević, Snežana, Dimitrijević, Dona, Tokai, Melinda (2020), *Istraživanje o strukturi zarada, 2018*, Beograd: Republički zavod za statistiku.

Szent-Iványi, Balázs, ed. (2017), *Foreign Direct Investment in Central and Eastern Europe: Post-Crisis Perspectives*. Cham: Springer International Publishing.

Drahokoupil, Jan, and Agnieszka Piasna (2018), „What Is behind Low Wages in Central and Eastern Europe?” *Post-Communist Economies* 30(4):421–39.

The Vienna Institute for International Economic Studies (2023), „FDI Database” <https://data.wiwi.ac.at/fdi-database.html> (pristupljeno 1. juna 2023).

Žarković, Zorica (2021), „Dosadašnji učinak subvencionisanja direktnih investicija: zamena za lošu poresku politiku”. <https://bif.rs/2021/11/dosadasnji-ucinak-subvencionisanja-direktnih-investicija-zamena-za-losu-poresku-politiku/> , (pristupljeno 1. juna 2023).

